

تیجی وشو پنجابی کانفرنس جالندھر وچ جڑی سنگت نال گجھ کھریاں
گلاں

-پرو۔ پریتم سنگھ

میں شکرگزار ہاں آج دی کانفرنس دے پر بندھکاں دا کہ اوناں نے
مینوں دیس-بدیس توں اکٹھے ہوئے پنجابی پیاریاں نال اپنے گجھ وچار
ساجھے کرن دا کھلھا موقع بخشیا ہے۔ آج ورگی وچاروان سنگت نت
نت نہیں جڑ بیٹھدی، اس لئی میں نہیں چاہندا کہ آپ دا تے اپنا
قیمتی سماں پنجابی ماں دے شاندار بھوکھ بارے اک دوجے نوں جذباتی
تفل-تسلیاں دے دے کے بتا دیاں تے گنبھیر مثلیاں دے رو-ب-رو ہون
نوں کسے اگلی کانفرنس تک ٹال دیاں۔ جو مسلے پنجابی-بتیشیاں دا
گنبھیر دھیان جھٹ پٹ منگدے نے، میں چاہندا ہاں کہ آج دے میلے
نوں اپنی ماں-بولی دے بھلے تے اوس دی سُرکھیا لئی نسچت پروگرام
لبھن والی یتنشالا وچ بدل دیاں تاں جو آپو-آپے گھراں وچ پہنچ
جان توں پچھوں وی کھڑے کیتے گئے مسلے ودواناں دیاں مناں وچ حل
لبھن لئی لگاتار رڑکدے رہن۔

س س س س س س س س س

ساڈی پنجابی زبان اپنیاں تن وڈیائیاں کر کے ولکھن ہے:

پہلی ایہ کہ پونے ست ہزار بھاشاواں دے دربار وچ اس نوں تیرھویں
گریسی اتے بٹھایا جاندا ہے۔

اس دی دوجی وڈیائی اس دے پھیلاؤ دی ہے۔ سلیماں پر بت توں لے
کے جمنا دے تے تک دو ملکاں وچ ونڈی جان دے باوجود، جنی بھوئیں
بندی ہے، اوہ قریب قریب ساری اس دی جگیر ہے۔ دُنیا وچ کنیاں

گو ہور بولیاں نے، ایڈی وڈی جگیں دیاں مالک؟
 تیجی وشیشتا اس دی لمی عمر دی ہے۔ ادہمان توں نہیں تاں بابا
 فرید توں لے لو، کنیاں گو بولیاں نے اینیاں صدیاں پرائیاں؟
 انگریزی دے کوی چاسر (۱۳۴۰ء تا ۱۴۰۰ء) نوں انگریزی دا پہلا شاعر
 من لئیے تاں اوہ بابا فرید جی (۱۲۷۱-۱۱۷۸) دے پڑپوتریاں دے ہان
 دا بندہ ہے۔

بُلا ریاں دی بھگنتی اس دے بُلا ریاں دی لمی-چوڑی جگیں تے اس
 دی لمی عمر والے تن لچھن گنا کے اسپں اپنی ماں دی ننتکاری کردیاں
 تھکدے نہیں۔ اوس دیاں انہاں وڈیائیاں دیاں کلغیاں اپنیاں سِراں اُتے
 سزا کے اسپں دُنیا دے ساہتک پڑاں وچ فخریا انداز نال پھنچدے
 ہاں۔ پر میں آج ماں دیاں انہاں تے انہاں ورگیاں ہور بتھیریاں
 وڈیائیاں دے گن گا گا کے چتھے نوں دوبارا، تبارا چتھن نوں تیار
 نہیں۔ جس دکھیاری دی وتھیا اسپں کدیں سنی ہی نہیں، میں آج اوس
 دی پکار تہاڈے تک پھنچاؤنی ہے۔ اوس دی اپنی زبانی ہی سُن لو،
 اوس دی لمی دردیلی وتھیا:

”میرے جیوں جوگے بچو! زرا دھیان نال سنیو میریاں جھل-وللیاں۔

وچ وچ جے میں بھلاں کر جاواں تاں معاف کر دینا۔
 ”میں جدوں ایس دھرتی اُتے اکھاں کھولھیاں، اودوں اسپں غلام بن
 چکے ساں۔ مالکان نے اپنے دھرم دی بولی عربی رکھی، پر ہولی ہولی
 راج-بھاگ دا سارا کم سانہدی گئی۔ سرکاری سکولان وچ پڑھائی دے مادھیم
 والی تھان وی فارسی نے مل لئی۔ میرے مجور، کرسان تے ہٹوائیے
 بچے، گھراں، گلیاں-مہلیاں، بازاراں تے منڈیاں جاں کھیتاں وچ میری
 ورتوں کردے رہے۔ میرے لال حل واہندے، ہڈ-بھنویں محنت کردے، ڈپہر
 باراں ٹینی ورگیاں کھیڈاں کھیڈ کے لنگھاؤندے، پتنگا اڈاؤندے تے

کھدو-کھوندی کھیددے؛ میلیاں-مُسابیاں وچ جاندے، رشتیداریاں پُگاؤندے
 تے دارو-سکّ چھک-چھکا کے باگھیاں پاؤندے تے خوش رہندے۔ جنّے
 گو لفظاں دی انہاں کماں لئی لوڑ پیندی سی، میں پوردی رہی۔ کیرتناں،
 گیتاں، باتاں، چٹکلیاں تے بُجھارتاں نال میں سبھ دا جی لائی رکھیا۔
 مُحاوریاں تے اکھاٹاں نال اوناں دی جھولی بھر دتی، پر نہ
 فوج، نہ نیاں، نہ حکومت، نہ کسے وی وشیش پیشے دے تکنیکی لفظاں
 دی ورتوں دی کوئی سیوا مینوں بخشی گئی تے نہ میں اوہ لفظ سکھ
 سکی۔ سو میں خاص تران دی شبداولی دے گیان توں سکھنی رہی۔ میرے
 سُلکھنے پُتران نے خوشی خوشی فارسی سکھ لئی تے سرکارے-دربارے
 جان سکولان وچ مینوں تہاں دواؤن بارے ہنبھلا تاں کیہ مارنا سی،
 اس پاسے بارے کدیں سوچیا وی نہیں سی۔

”میری عجیب حالت سی-دھرتی میری، اس اتے وسن والا جیا-جنت میرا،
 پر مینوں نہ محلاں دے، نہ درباراں دے اتے نہ ہی سکولان دے نیڑے
 جان دتا جاندا۔ میرے پاسوں تاں جھاڑو-پوچھے، جھاڑ-پونجھ تے ڈنگراں
 نوں پٹھے پاؤن والی داسی دا تے جان فر خوشی-غمی دے گیت گاؤن
 والی نائن دا کم ہی لیا جاندا رہیا۔ میں کم توں کدیں نہیں بھجی۔

کم کوئی وی ماڑا نہیں ہندا، پر ہرکھ تاں اس گل دا رہیا
 کہ جد میرں لاڈلے آپ سرکارے-دربارے جان لگ پئے سن تاں مینوں اپنے
 نال کیوں نہ لے گئے؟ اوہ آپ تاں ننگیاں نوکریاں اتے لگ
 کے سنتشٹ ہو گئے، پر میری بانہ کسے نے نہ پھڑی۔ پُتر گلچھرے
 اڈاؤندے رہے تے ماں لڈ ڈھوندى رہی۔ ہون میرے دھیاں-پُتر
 تے اوناں نوں اپنی تے میری حالت وچلی وٹھ کدیں وی نہ رڑکے،
 میں اپنے نصیبان نوں نہ پُٹاں تاں کیہ کراں؟
 ”میں اڈیکدی رہی کہ جد وی میری سکھان-لڈھی اولاد راج پلٹائے گی،

اوہ اپنی ماں دی دُردشا وِچ سُدھار لیاویگی، پر میرے پُتر تاں
 مینوں میرے حال اُتے چھدّ کے اپنے گھوک سوں گئے کہ جدوں گورو نانک
 دیو نے کھلے مار مار کے جگاؤن دی کوشش کیتی: اوئے بیشرموں۔ ’ملیچھ
 بہاکھیا گہی‘ جاں ’بولی اور تُماری‘-تُسیں اپنے خزانے نوں کیوں نہیں
 سنبھالدے، تاں وی اوہ نہ پلے۔ راج تاں کئی بدلے، ارتھ آئے، تُرک
 آئے، افغان آئے، مُغل آئے، ایرانی آئے، سِکھ آئے، انگریز آئے، پر میرے
 پُتر ہر نویں جروائے دی جی-حضورِی کرن تے غیر-بولیاں بول کے سِکھ
 دی نیندر سوں دا ول سِکھ گئے سن، سو میرے جیوئندے-جی کدیں کسے
 نے مینوں اپنی انکھ نال جوڑن دا یتن نہ کیتا۔ میرے پیارے پُترو!
 تہاڈے بزرگاں دی شان وِچ کوئی کوڑا لفظ بولیا گیا ہوو تاں مینوں
 بڈھڑی نوں بخش دینا۔

”۱۹۴۷ وِچ آزادی دا سورج چڑھیا تاں مینوں وی بڑا چاء چڑھیا کہ
 سینکڑے ورھیاں دی غلامی دے پچھوں راج میرے اپنے آزاد بچیاں دے
 ہتھ وِچ آیا ہے، ہُن تاں میرے بہاگ جاگنگے ہی۔ پر قسمت دی ماری
 اس ڈکھیاری نال جو سلوک میرے سکے پُتراں-پوتریاں ولوں ہو رہیا
 ہے، اوس دے نمونے وکھاؤن لئی پہلاں میں تہانوں اپنے جدی گھر
 پاکستان وِچ لے چلّدی ہاں، جو دُنیا وِچ پنجابی بلاریاں دا سبھ
 توں وڈا گڑھ ہے۔

یا اللہ۔ میرے جمن توں لے کے ہُن تک کسے جروائے نے وی میری
 اپنی دُرگت نہیں سی کیتی، جنی میری اپنی اولاد پاکستانی پنجاب وِچ
 کر رہی ہے۔ مسلاً:

- ۱۔ پنجاب دی قانون-گھڑنی اسمبلی وِچ کسے میمبر نوں سپیکر دی منظوری
 بناں اپنی تکریر لئی مینوں ورتن دی گھل نہیں ہے۔
- ۲۔ دفتران تے کچھریاں دی سرکاری زبان اُردو ہے جاں انگریزی۔

۳. کچی پہلی جماعت توں پوڑی دے سکھر لے ڈنڈے تک، ساری پڑھائی اُردو وچ ہے جاں انگریزی وچ۔

۴. سارے وڈے اخبار اُردو وچ چھپدے نے جاں انگریزی وچ۔
’گل کیہ، پاکستانی پنجاب دی آزاد دیسی سرکار، میرے نال جس تراں دا متریا سلوک کر رہی ہے، اوہ تاں کدیں کسے دشمن نے وی نہیں سی کیتا۔ پاکستانی پنجاب دی مانسکتا نے جس تراں اُردو تے اسلام دے گھجور نوں پیدا کیتا ہویا ہے، سندھ، بلوچستان جاں صوبہ سرحد وچ اوس دا ناں- نشان وی نہیں ملدا۔ سندھ دے مسلماناں دا اسلام، سندھی بہاشا دا سنیہی ہے، ویری نہیں۔ بلوچستان تے صوبہ سرحد دے اسلام دی وی اوٹھوں دیاں قدرتی بولیاں نال کوئی غیر-سالی نہیں ہے۔ اگلا پاکستانی پنجاب دا صوبہ ہی ہے، جس دا اسلام اوٹھوں دے بلاریاں نوں اپنی ماں-بولی نال ویر کماؤن دی سکھیا دیندا پرتیت ہندا ہے۔ پتر تاں آپ آزاد ہو کے اپنی بڈھی ماں نال کھلہم-کھلہا دغا کماؤن وچ لگے ہوئے نے، پر میں تاں ہن وی، اوناں ولوں دُرکارے جان دے باوجود، عوام دیاں بہاشائی لوڑاں باقائدہ پور رہی ہاں۔ میں ابھاگن آج وی رب پاسوں اپنے گمراہ ہوئے انہاں پتریں دیاں سو رکھاں منگدی ہاں۔ سہنڈھنی ہووو انہاں دی آزادی۔ میریاں اگھاں دے تارے، جگ جگ جیوندے رہن۔

’ہن چلیئے چڑھدے پنجاب وچ تے ویکھیئے آزادی توں جھٹ پہلاں دے بہاشا+مذہب دے مسنوی گنڈھ-چتراوے نے آزادی توں پچھو کیہ شکل اختیار کیتی ہے؟

’مسلم لیگ دی فرقو نیقی دے جواب وچ پنجاب دے ہندواں تے سکھاں نے وی فرقو نیتیاں اپنائیاں ہوئیا سن، پر سیاسی محاز اُتے ساخھا مورچہ بنایا ہویا سی۔ پاکستان بنن توں بعد لیہندے

پنجاب وچ تاں اگو مذہب رہ گیا، پر بھارتی پنجاب وچ دو مذہب آ گئے۔ انہاں دی ساری سکھلائی فرقو سیاست دی سی، جس وچ اک مذہبی دھڑے نے دوجے مذہبی دھڑے نوں نشانہ بنا کے پھنڈنا ہندا سی۔ چڑھدے پنجاب وچ آزادی توں جھٹ پہلاں والا ہندو-سکھ ساںجھا محاز کجھ دیر تاں قائم رہیا، پر چھیتی ہی دہاں دھڑیاں دی، مذہب نوں سیاسی ہتھیار پاروں ورتن دی سکھلائی نے اپنے پہن کھلارنے شروع کر دتے۔ اخباری بیانبازی نے جلوسباجی دی شکل دھاری تے مذہباں دی اُپجائی نفرت نے اخیر دہاں دلاں نوں گھاتک ہنسا تک پہنچا دتا۔ ایہ سبہ کجھ ہویا بہاشا + مذہب دے ناں اتے۔ پنجاب دے ہندواں دی 'مادری' زبان ہندی تے سکھاں دی مادری زبان پنجابی۔ چوآتی لاؤن والے ہی سلح-صفائی کرن بیٹھدے تے 'فارمولے' گھڑن-تورن دے شغل نال جی پرچاؤندے رہندے۔ اخیر، اس بہن-تور دا عمل مکیا ۱۹۶۶ وچ جدوں بھارت دے حصے وچ آئے پنجاب دے تن ٹوٹے کیتے گئے-پنجاب، ہریانہ تے ہماچل۔ مینوں لگیا، جوین اتہاس وچ پہلی واری میرے بھاگ جاگن لگے نے۔ اتوں چھیتی ہی بن گئی لچھمن سنگھ گل دی سرکار۔ اودوں پنجاب سرکار دے بہاشا و بھاگ دا مکھی سی گیانی لال سنگھ۔ مکھ منتری لچھمن سنگھ تے گیانی لال سنگھ گرائیں سن۔ فیر کیہ سی؟ راتو-رات دوہی فر گئی کہ کُلھ توں ہی پنجاب دی سرکاری بہاشا گرمکھی وچ لکھی پنجابی ہوویگی۔ چپڑاسیاں توں لے کے سرکار دے چیف سکتر تک ہر سرکاری ملازم نوں سرکاری لکھا-پڑھی پنجابی وچ کرنی پویگی۔ سبہ سرکاری سکولاں وچ ہیٹھوں لے کے اُپر تک ہر مضمون پنجابی وچ پڑھایا جاویگا۔

”ایوں خبرے کنیاں صدیاں دے بعد پہلی وار میری اپنی ستنتر سلطنت قائم ہوئی۔ پنجاب سرکار و لو میری تاجپوشی دے جشن منائے گئے۔ ایہ اک

بہت وڈی اہمیت والی اتہاسک گھٹنا سی، سو میرے ہتیشیاں نے گھیو
 دے دیوے جگائے۔ پر گل-گیانی راج بڑ-چرا ثابت ہویا۔ اس دا تختہ
 اٹن دی دیر سی کہ میری سُرکھیا لئی بنائی قانونی واڑبندی نوں وزیراں
 تے سکتراں دی پدھر اتے کھلہم-کھلہا اُلنگھیا جانا شروع ہو
 گیا۔ قریب قریب ساقی اُچیری پدھر دی سرکاری لکھا-پڑھی انگریزی وچ
 ہون لگ پئی۔ جس سیاسی پارٹی نے اک-بہاشی پنجابی صوبے لئی سبھ
 توں ودھ سنگھرش کیتا سی، وزارت دی کرسی ملدے سار اوس دے جتھیداراں
 نے، پنجاب دی اُچ افسر شاہی دی نقل وچ، اپنے بچے وی انگریزی
 مادھیم والے سکول وچ بھیجنے شروع کر دتے۔ بھید-چال کر کے انگریزی
 سکول دی منگ ودھ گئی۔ انگریزی دے گیان نوں ہر تراں دی ترقی
 دا دروازہ سمجھ لیا گیا۔ نوبت اتھوں تک پہنچ گئی کہ اک-بہاشی
 پنجابی صوبے دی کائی لئی لکھاں بندے گرفتار کراؤن والے دل دی
 حکومت نے کچی پہلی جماعت توں ہر سرکاری سکول وچ میرے نال میری
 سونکن انگریزی دی پڑھائی لازمی بنا دتی۔ اک-بہاشی پنجاب نوں گیانی
 جیل سنگھ جی، اپنی چیف مینسٹری دوران ہندی دی لازمی پڑھائی نال،
 اک تراں دو-بہاشی پنجاب بنا گئے سن، پر ہندی بہاشا، سکتیریت تے
 اُچیری پڑھائی دے مادھیم والے پاسے کوئی خاص دخل نہیں سی دیندی، پر
 جدوں انگریزی چالو کیتی گئی تاں پنجاب، بناں کسے سرکاری اعلان دے
 تہاشی صوبہ بن گیا۔ انگریزی دا اگے ہی سکتیریت اتے قبضہ
 سی۔ یونیورسٹیاں وچ وی اگے نالوں انگریزی دی چڑھت ودھ گئی۔ لچھمن
 سنگھ-لال سنگھ دی کیتی-کتائی اتے پائی فر گیا۔ اس ویلے حالت ایہ
 بن چکی ہے کہ پنجاب وچ سرکار بہاویں کسے وی پارٹی دی ہووے،
 اوہ درڑھ ہندی ہے کہ پنجاب دی ترقی انگریزی نال بچھی ہوئی ہے
 تے جے انگریزی کچی پہلی توں نہ پڑھائی گئی تاں پنجاب دے بچے

ہر کھیتر وچ پہاڈی رہ جانگے۔ چڑھدے پنجاب دی کوئی پارٹی ایہ سُن
 نوں تیار نہیں کہ جے میں آئے بچیاں نوں پہلیاں چار جماعتاں پڑھا
 دیاں تے پنجویں جماعت تے انگریزی چالو ہو جاوے تاں انگریزی
 وچ مہارت وی پوری ہوویگی تے میرا حق وی نہیں مریگا۔ میرے ہتیشی،
 ایہ نکا جیہا نقطہ سمجھاؤن لئی ہنسک کاروائی توں اُرے اُرے، سارے
 ہتھیار ورت چکے نے، پر کئی بچے دے رہاں کتے وگے پوئے۔ جوویں
 لیہندے پنجاب دی سرکار پنجاب-بولدے لوکاں دی نمائندگی دا دعویٰ کردی
 ہے، اوویں ہی چڑھدے پنجاب دی سرکار وی آئے پنجاب-بولدے لوکاں دی
 نمائندگی دا دم بھردی ہے، پر آپو-آئے لوکاں دی بولی بارے دوویں
 سرکاراں پھدھے کئی نوں ماں نالوں بیجلی منی بیٹھیاں نے۔ دُہاں
 پاسیاں دیاں حکمران جماعتاں اپنی ماں-بولی دا مل کسے فٹ-پیڈ توں
 وڈھ نہیں پاؤندیاں۔ کیہا جا سکدا ہے کہ چڑھدے پنجاب وچ اجے میرا
 حال پاکستانی پنجاب والا نہیں ہویا۔ مینوں کسے حال وچ رہن دین،
 میں تاں فیر وی شکر مناوانگی، پر جوویں دُہاں پاسیاں دے ماپے،
 سرکاراں دی بے رخی دی سُر نال اپنی سُر ملاؤن لگ پئے نے، اوس
 نال بلاشک سمجھ لو، میریاں اکھاں دے تارِیو! مینوں سویا دے
 راہ اتے پایا جا چکیاں ہے۔

”غلامی تے آزادی وچ بتائے دناں دی وتھیا تسیں اپنی ماں کولوں
 سنی ہے۔ متے تہاڈے وچوں کسے نوں بھلیکھا لگے کہ پاکستانی پنجاب
 وچ ساڈی ماں دے بڑے گرمجوش حمائی موجود نے جو اپنی ماں نوں
 قبرستان ول نہیں جان دینگے۔ میتھوں کیہ بھلیا ہوئے آے؟ دُہاں پاسیاں
 دے بڑے تیز-ترار حمائی اتھے وی بیٹھے ہوئے نے۔ چڑھدے پنجاب وچ
 تاں درجناں روزانہ اخباراں نے، یونیورسٹیاں وی نے تے کھوجشالاواں
 وی نے۔ سینکڑیاں دی گنتی وچ کتاباں ہر سال چھپدیاں نے، سو

تسیں کہہ سکدے ہو کہ ماں تاں ایویں یرکی جاندی ہے، اسیں جو بیٹھے
 ہاں، اس دے راکھے۔ میں کہندی ہاں، میرے پیرویو! تسیں جگ جگ
 جیو! تسیں آپنی تہاں سچے ہو، بیشک کہو کہ ساڈی ماں نوں صدیاں
 دی غلامی وچ جیوندے رہن دا ول اؤندا ہے۔ اس نے اودوں حوصلہ
 نہیں سی ہاریا، ہُن تاں ہر پاسے لہر-بہر ہے، ایویں پتہ نہیں کیوں
 مروں مروں کگے جاندی ہے؟

”جیوں جوگیو! مینوں سوے اس کر کے دسن لگ پئے نے کہ دہاں
 پنجاباں دے ماپے میرا لڑ چھڈ گئے نے۔ سرکاراں دے وزیراں، اچے
 ادھیکاریاں تے یونیورسٹیاں نے اگو رٹ لائی ہوئی ہے کہ پنجابی
 وچ اچیری سگھیا دا مادھیم بن دی نہ سمرتھا ہے نہ کشتتا، اس
 لئی اس نوں مناؤ بئی اگے وانگ ہی غیر-تکنیکی، غیر-وشیشگ کھیتراں
 وچ مزے نال رہی جائے۔ ایہ نہ محلاں وچ، نہ یونیورسٹیاں وچ، نہ
 گنہیر پیشاورانا گوشٹیاں وچ بھاگ لین جوگی ہے۔ گلیا-بازاراں وچ جم
 جم بلیندی رہے، اس نوں کوئی نہیں روکیگا۔

”میرے عزیزو! تسیں تاں سارے میرے نالوں بہت زیادہ پڑھے ہوئے
 ہو، مینوں چنگی تراں سوچ کے دسو کہ ویشوکتا دی جس تیز لہر دی
 لپیٹ وچ آ چکی ۲۱ ویں صدی وچ تسیں وچر رہے ہو، کیہ
 اوس وچ آپنی سرکار، اچیرے بڈھی مان طبقے تے ماپیاں ولوں دُرکاری
 ہوئی بہاشا، دکھ-سکھ تے عشق-مُشک دے بیاناں توں سوا ہور کھڑی
 نوال کہوہ سکدی ہے؟

”میرے سوال دا جواب تاں تسیں آرام نال لبھدے رہیو، پر پہلاں
 میرے ہمدردو! ۲۱ ویں صدی دیاں پوریاں دیاں پوریاں بہاشاواں دُکار
 جان دے بھوکھڑے دی وارتا ودوان جاٹکارا پاسوں سن لو:
 ”لندن توں نکلدے اک بڑے سگے بند رسالے د اکنومسٹ دے پہلی

جنوری ۲۰۰۵ دے انک وچ ساری دُنیا دیاں خطرے وچ گھریاں بہاشاواں
بارے اک وشیش رپوٹ چھپیر سی، جس دا سرلیکھ سی: Babel runs backwards

-سرلیکھ سی: The World's languages are disappearing at the rate of one a fortnight.

اُپ

”ایہ رپوٹ تہاڈے ورگے میری چرجیوتا دے اچھک دُلاریاں دیاں اکھاں
کھولہن والی ہے۔ حالات جنی تیزی نال بدل رہے نے تے اگوں
ہور بدلن دی بڑی وڈی سمبھانا ہے، اس توں میرے بچے پُری تران
اویسلے جاپ رہے نے۔ رپوٹ انوسار آج دی دُنیا وچ اپنی وکھری
پچھان والیاں کل ۶،۸۰۰ بہاشاواں موجود نے، جنہاں وچوں ۴۰۰ مرن
کنارے پئیاں نے۔

وشویکرن دا نواں دینت ہر مہینے دو بولیاں چٹم کرن لگ پیا ہے۔
تہاڈے سمجھن والی وڈی گل ایہ ہے کہ پچھلے جگاں وچ جروانے،
آپنی ریایا اتے اپنی بہاشا بدو-بدی ٹھوسدے سن، پر وشویکرن دے
جگ وچ بلارے اپنی مرضی نال، بلکہ خوشی نال، اپنی ماں-بولی دی
قربانی دے کے، بدیسی بہاشا انگریزی نوں اپنے بچیاں دی ماں-بولی بناؤن
وچ فخر محسوس کرن لگ پئے نے۔ ہائے اوئے، میرے پُترو! کتھے گئے
اوہ لوک جنہاں نوں پتہ سی کہ ماں-بولی گئی تان کلچر وی گیا تے
تہاڈی وکھری پچھان وی گئی!

”جیوؤں جوگیو! تسیں مینوں سویاں دے راہ دی گل نہیں کرن دیندے،
پر ۲۱ویں صدی دے بہاشاواں نوں ہڑپ کرن دے لچھن دے پرسنگ وچ
مینوں رگھ کے ویکھے تان سہی کہ بابا فرید، گورو نانک دیو، بلھے
شاہ، وارث شاہ، شاہ محمد تے پورن سنگھ دا اتے تہاڈی ماں
دا کلہ نوں کیہ حشر ہون والا ہے؟ آج دے حالات وچ میں اپنے

آپ نوں کیویں ویکھدی ہاں، ایہ سچو سچ دساں تاں کیہ تسیں سُن
سکو گے؟ سُنو:

۱. پہلی گل تہاڈے دھیان-ریچکے ایہ ہے کہ دُنیا وچ اس ویلے جنے
وی مضمون نے، اوناں دے سہی، سمپورن تے نسچت ارتہ-گھیرے نوں
پرگٹاؤن والے لفظی بہانڈے میرے پاس نہیں ہن۔ تہاڈے بزرگاں نے مینوں
اوناں تجربہ-گھراں وچ داخل ہون دا حق لے کے ہی نہیں
سی دتا، جنہاں وچ عام لفظاں نوں خاص ارتہ دتے جاندے نے
جان نوں لفظ گھڑ کے جان اُدھار لے کے آپنیاں اُچیریاں لفظی لوڑاں
پوریاں کیتیاں جاندیاں سن۔ میرا پچھڑیواں میرے بچیاں دی مہربانی کر کے
ہی ہے، اس وچ میرا قصور کوئی نہیں۔ میں اس ویلے اپنے پورے جو بن
وچ نہیں ہاں، فر وی میرا دعویٰ ہے کہ مینوں پنج ست سال دی پوری
چھٹی دے دیو تے فر ویکھو کہ میں صدیاں دا فاصلہ کیویں چھالان
مار کے پوردی ہاں! پر افسوس، مینوں ایہ مہلت لے کے دین والا
کوئی سورما دس نہیں رہیا۔

۲. تسیں پچھے جے اخباراں وچ خبر پڑھی ہی ہوویگی کہ فرانس
دے راشٹریٹی شراک ہراں جدوں فرانس دے اک کالا کار نوں یورپ دی
پارلیمنٹ وچ، اپنی بہاشا فرانسیسی دی تہاں انگریزی وچ بولدیاں سُنیا
تاں اوہ روس وچوں پارلیمنٹ وچو اٹھ کے باہر چلے گئے۔ ہووے فرانسسیسی
بندہ تے کسے بیٹھک وچ، بہاویں اوہ انتہ-راشٹری ہی کیوں نہ ہووے،
آپنی بہاشا نوں چھڈ کے کسے ہور بہاشا وچ کیوں بولے؟ کہما کرنا،
اس تراں میری اٹھ نوں پنجاب دی اٹھ منن والا جو دھا پتر مینوں
کتے نہیں دس رہیا۔

۳. اگے سگھاں نے اپنے آپ نوں میرے نال سیتا ہویا سی،
ہن کیہ پنجاب وچ تے کیہ پنجابوں باہر، سگھاں اتے وی، میرے

نال اپنے پُشتینی ساک نوں توڑ دین دا مہنا اثر نہیں کردا۔ تہانوں
نہیں لگدا ہونا، پر میری حالت تاں نکھسمیاں چھٹڑاں توں وی بدتر
ہو چُکی ہے۔

۴. ۱۲ویں صدی وچ میرے اتے سبھ توں مارو وار مایاں نے
کیتا ہے، جو میرے ساہمنے آپنیاں بچیاں نوں میرے توں منہ موڑ لین
لئی وِتوں باہرا یتن کر رہے نے۔

”ایہ ہے میری آج دی حالت، جس تک، مینوں، کھما کرنا، تہاڈے بزرگاں
دی انگہلی نے پہنچایا ہے۔ میریاں بڈھیاں اکھاں دے تارِیو! تسیں
میرا سمرن کرن لئی اتھے آؤن دی کھیچل کیتی ہے، تہاڈا بہت سارا
شکریا۔ تسیں جگ جگ جیو! مینوں پتہ ہے اتھے میرے اوہ پتر
وی بیٹھے ہوئے نے، ج میرے بہلے لئی کجھ وی کرن نوں تیار ہونگے،
پر انگریزی دا اک مہاورہ ہے کہ ‘نرکاں نوں جاندا راہ شبہ
اچھاواں نال اٹیا پیا ہے۔‘ میرے لئی تہاڈیاں شبہ اچھاواں دا
بہت سارا شکریا پر عید پچھوں ٹرو کس کم؟

”میں د اکینومسٹ انوسار گھٹ بلاریاں کارن مرن والی بہاشا نہیں
ہاں، فر وی آج جنہاں حالات نوں اپنے تن اتے ہنڈھا رہی ہاں،
جے اوہ جاری رہن تاں میرے سلگھنے پترو! مینوں بڑے افسوس نال
کہناپے رہیا ہے کہ تہاڈی پڑپوت اولاد نوں میریاں برسیاں مناؤن
لئی تیار رہنا ہی پویگا۔

”میں تہانوں دس آئی ہاں کہ میں اپنے آپ نوں جیوندا رکھ سکی
ہاں، کیونکہ کرساناں، مجوراں تے ہٹوائیاں نے میرا ساتھ نہیں سی
چھڈیا۔ جو وی رچنا، چنگی-ماڑی، میرے پتریاں نے چھڈی ہے، اوہ اوس

نِگھے ساک دی اُبیج ہے، جو میں غریب-غُرے نال بنایا ہویا سی۔
 ہُن تہاڈا زمانہ آیا ہے تاں غریب-غُرے نوں وی انگریزی نے
 میرے پاسوں کھوہ لیا ہے۔ اُتوں آ پیا ہے وشویکرن دا دینت۔ رہندی-کھونہدی
 کسر اس نے پوری کر دتی ہے۔ غریب کرتیاں-کساناں دی چھڈی ہوئی،
 سرکاراں-درباراں توں چھیکی ہوئی، میرے ورگی اصلوں لاوارث بولی نال وشویکرن
 دا پڑدینت کیہ سلوک کریگا؟ سچ بولاں تاں میرا جی گھسدا ہے۔ کسے
 نوں فکر نہیں کہ میں ہاں تاں تہاڈی وکھری پچھان ہے، ورنہ تسیں
 گجھ پئے ہووو، بیپچھان بھیڑ وچ تردے خالی کھوکھے ہے۔ ایہ مہکمے،
 ایہ یونیورسٹیاں، ایہ چھاپیخانے، ایہ مہان کوش، ایہ حوالہ گرتھ، ایہ
 انعامی رچناواں سبھ دھریاں-دھرائیاں رہ جائگیاں، کیونکہ میں ہونا نہیں۔
 س

س س س س س س س س س س

بھینو تے بھراوو! ماں دی ہنجھواں بھری گلے-گزاری تسیں سُن لئی ہے۔
 اوس نوں ساڈی تے ساڈے بزرگاں دی بے رنجی تے ۲۱ویں صدی دے
 پور وی ڈپریرارے حالات کر کے اپنے بھوکھ اُتے مرن-مٹی دا لیپ
 ہویا دسَن لگ پیا ہے۔ پر میں اجے اوس دا بو-کاٹا ہو جان دے
 احساس نال پوری تراں سہمت نہیں ہاں، کیونکہ اسیں ہُن تک اوس ولوں
 بیمکھ رہے بچے، پنچ-تنتری کبوتران وانگ رل کے ہنبھلا ماریئے تاں
 ہو سکدا ہے اپنی اس بُڈھی ماں دی پتنگ دے بو-کاٹے نوں گجھ
 چر لئی ضرور نال سکانگے تے کوئی وڈی گل نہیں، مرن توں بچاء
 ہی لئیے۔ میرا مُنہ چھوٹا ہے، پر میں، اپنے ہم-بھاشی بھیناں-بھراواں اُتے
 بھروسہ کر کے بات وڈی کر بیٹھا ہاں۔ ”رل کے ہنبھلا مارن“ والی گل

کہنی سوکھی ہے، پر سرے چاڑھنی بے حد اوکھی ہے۔ اسمبھو میں اس کر کے نہیں کہندا، کیونکہ اسرائیلی اکمٹھتا نے ساڈیاں اکھاں دے ساہمے، تقریباً موئی ہوئی ابرانی زبان نوں آپنے دیش دی جیوئندی جاگدی مہارانی بنا دتا ہے۔

اکیویں صدی دی مارتے اوہی بولیاں بچ سکدیاں نے، جنہاں دا ہر بلارا اوناں نوں کس کے آپنی چھاتی نال لائی رکھے تے، اوس دی تہاں ملن لئی تیار بیٹھی بدیسی، کسے وی بہاشا نوں بہاویں اوہ کئی فائدمند تے دلکش کیوں نہ ہووے، آپنے بچیاں دیاں مڈھلیاں جماعتاں دے نیڑے نہ آؤن دیوے۔ جے ہر پنجابی آپنی ماں-بہاشا نال آپنی اٹکھ جوڑ لے تان یقین جائو، پنجابی نوں کوئی نہیں مار سکیگا۔ کیہ سارے پنجابیاں دا رُخ اس پاسے ول موڑیا جا سکدا ہے؟ جے جواب ہے 'ہاں' تان جشن مناؤ، پنجابی جیئیگی؛ جے جواب ہووے 'مُشکل' ہے، تان پنجابی نوں وی ۲۱ویں صدی دا شکار بنن توں روکنا 'بڑا مُشکل' ہووے گا۔ ایہ میری سوگمئی بہوشبانی ہے۔

۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳

انت وچ میں نہیں چاہندا کہ اس کانفرنس دے آرنہک شبدان دی تان سوگی سُران نال کراں۔ مینوں یقین ہے، آج دی ساری سنگت پنجابی دی لمی عمر لئی دُعا-گو ہے، پر ظالم سمیں دے بلڈوزر، بلاریاں دیاں دُعاواں توں بیپرواہ ہو کے چنگیاں-بھلیاں زنداں زباناں نوں بے تحاشہ درڑی جان وچ لگا ہویا ہے۔ پنجابی نوں اس دینت توں کیویں بچائیے؟ سوکھا جواب ایہ ہے کہ پنجابی بولن والا ہر پرانی آپنی بہاشا لئی اوہ گجھ کرن لئی تیار ہووے، جو راجستھان دے سیر جنبیشور جی نوں گورو

مَنن والے بشنوئیاں نے، آج توں کوئی پونے تن سو ورھے
 پہلاں، کر وکھایا سی۔ ایہ اتہاسک گھٹنا اس تراں گھٹی سی:
 سن ۱۷۳۰ عیسوی وچ راجا ابھے سنگھ نوں آپنے جودھپور والے محلاں
 لئی ودھیا لکڑ چاہیدی سی۔ اوس نوں پنڈاں وچوں رگھ کٹ لیاؤن
 دا حکم دتا۔ اوس دے کارندیاں نوں اک پنڈ دی زمین وچ کھڑی
 جھڑی بڑی پسند آئی۔ اوہ رگھ کٹن لئی تیار ہوئے تاں پنڈ دی
 پنچائت نے اکھھے ہو کے بینتی کیتی، ”سرکار! اسیں جنبو جی مہاراج
 دے پُجاری ہاں۔ سانوں رگھ کٹن دی مناہی ہے۔ ساڈے گورو جی دا
 حکم ہے، کوئی رگھ نہیں کٹتا تے کوئی جانور نہیں مارنا۔ ایتھوں
 اسیں رگھ نہیں وڈھن دینے، ایہ ساڈے بچے نے۔“
 راجے دے کارندیاں دیاں سِراں اُتے سرکاری گماشتے ہون دا بہوت
 سوار سی۔ اوہ اپنے گھاڑے سوت کے للکارے، ”کوئی ہے مائی دا لال جو
 مہاراج دی حکم-عدولی کرے؟ مہاراجہ صاحب دا حکم اٹل ہے۔“
 جدوں پنڈ والیاں دیاں بینتیاں دا کارندیاں اُتے کوئی اثر نہ
 ہویا تاں اونان نے اپنے رگھاں نوں کیس کے جفیاں پا لئیاں۔
 کارندے لا زور تھکے، پر پینڈواں نے اپنیاں جفیاں ڈھلیاں نہ
 کیتیاں۔ غصے نال اٹھے ہوئے راجے دے قصائی کارندیاں نے رگھاں
 نوں چنڈے ہوئے پینڈواں اُتے وی گھاڑے چلاؤ نے شروع کر دتے۔
 ایہ کتل-عام اودوں بند ہویا، جدے ۳۷۱ پینڈو رگھاں دی رکھیا
 لئی اپنیاں جاناں وار چکے سن۔
 اپنے دھارمک وشواساں دی گنکھا دی خاطر اپنیاں جاناں وار دین دی
 کہانی ساڈے لئی نویں نہیں، پر سیاست توں مُکت ہو کے اپنی بہاشا
 دی سُرکھیا لئی سنگھرش کرن دا ولّ اسیں اجے سکھنا ہے۔ دُنیا وچ
 شہیدیاں دے اتہاساں نوں چترارڈے ہوئے، نتررو پنجابی دے بتیشیو!

بشنوئی شہیداں وانگ جے ہر پنجابی نوں پنجابی نال چپک جان لئی پریر
سکدے ہو تاں نہ ساڈیاں چڑھدے تے لیہندے دیاں پنجابی دیاں دوکھی
سرکاراں پنجابی دا گجھ وگاڑ سکگیاں تے نہ ۲۱ویں صدی دا وکراں
دینت ہی، جس نے بہاشاواں دے بہوجن نال آپنی بھگھ تریپت کرنی
شروع کیتی ہوئی ہے، ساڈی بولی دے نیڑے پھٹک سکیگا۔
اسیں انگریزی جاں کسے وی ہور بہاشا دے ورودھی نہیں ہاں۔ اسیں چاہندے
ہاں، ساڈے بچے انگریزی وچ انگریزا تے امریکنان نوں مات پاؤن،
پر اسیں ایہ نہیں چاہندے کہ بچے دے پہلے چار سکولی سالن وچ
پنجابی دی تہاں جاں پنجابی دے نال، کوئی ہور بہاشا بچیاں دے دماغان
دے قدرتی وکاس وچ وگھن پاوے۔ چوتھی توں اگلے سالن وچ پنجابی
دے نال انگریزی جنی مرضی پڑھائی جاو، پنجابی آپنی راکھی آپ کری
جائیگی۔

جے پنجاب! جے پنجابی!! جے پنجابیت!!!

زمیا

د اكونومسٹ وچ چھپی رپوٹ وچوں گجھ جواہر پارے ودواناں دی
سوچنا لئی حاضر ہن:

* Linguists classify languages on a scale ranging from 'safe'
(learnt by all children in the group, and spoken by all its members) to....

* Most languages disappear because their speakers voluntarily abandon them.....

Quoted from a UNESCO paper:

* The extinction of each language results in the irrecoverable loss of unique cultural,

historical and ecological knowledge. Each language is a unique expression of the human experience of the world.....

* The late Kenneth Hale, who taught linguistics at the Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.), put it more passionately: " When you lose a language, you lose a culture, intellectual wealth, a work of art. it is like dropping a bomb on a museum" .....

* The demise of any language is a loss for all mankind, but most of all a loss for its speakers. As one Navajo elder, quoted by Mr. Yamamoto, told his grand son:

If you don't breathe,
There is no air.
If you don't walk,
There is no earth.
If you don't speak,
There is no world.

*****